
Іванна Служинська
ДОНЩИНА
ЯК АРЕАЛ ПОРУБІЖЖЯ
Й ІСТОРИЧНА ЗЕМЛЯ

В останні роки у ряді країн Центральної та Східної Європи значно зріс науковий інтерес до історії порубіжних воєнізованих соціумів, що розташувалися уздовж Великого кордону. Починаючись на Балканах, він проходив територіями Подніпров'я і Придоння, далі гублячись в азійських степах. Особливість «країн на кордоні» полягала у тій ролі бастиона, що її вони змушені були виконувати спочатку у протистоянні з кочівниками, які чинили постійні набіги на сусідні території, а потім у боротьбі з мусульманською загрозою з Півдня. Життя в регіоні постійних небезпек виробляло специфічні риси ментальності, в яких військовому вишколу надавалася велика роль.

Правлячі династії Австро-Угорської і Російської імперій намагалися використовувати постійну боєготовність порубіжних соціумів для захисту власних кордонів. Але очевидні вигоди доповнювалися не менш очевидними ризиками — «люди порубіжжя» виявляли високу протестну активність. Але аж до того часу, доки агресивна Оттоманська Порто не зійшла з історичної арени, російським царям доводилося не тільки терпіти присутність бунтівних козаків на своїх південних рубежах, але й облаштовувати свою територіальну організацію з врахуванням особливого статусу ареалів козацького розселення. Так на Подніпров'ї та Придонні утворилися специфічні історичні землі, які упродовж віків обстоювали свій специфічний військовий статус.

Термін «історична земля» є полісемантичним; щодо конкретного регіону його застосовують, коли виникає необхідність окреслити специфічні риси певного територіального соціуму, зумовлені характером розселення, способом освоєння території, особливостями ментальності. Трудність в окресленні параметрів історичних земель полягає у змінюваній конфігурації їхніх кордонів і взаємонакладанні одних територіальних структур на інші, тому у вітчизняній історіографії перевага віддається більш конкретизованому поняттю історико-географічний регіон¹. Виділення історичних земель здійснюється, як

---

¹ *Верменич Я.* Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. — К., 2003. — С. 90–92.

правило, на основі оцінки складного переплетення цивілізаційних, колонізаційних, військово-історичних, політико-адміністративних чинників. Якщо йдеться, зокрема, про Донщину, до уваги береться наявність на цій території історично сформованої верстви «служилого» населення, розміщеного тут для захисту південних кордонів Росії. Особливий напіввійськовий устрій виробив специфічні традиції у веденні господарства, побуті, звичаях і постійну боєготовність, яка проявлялася у доволі частих протестних виступах. Зрештою донське козацтво утворило особливий суспільний стан, який і сьогодні не лише активно обстоює власну ідентичність, але й претендує на статус окремого етносу.

Історичні землі характеризуються різними розмірами, вони не мають чітких меж або входять одна в одну. В минулому вони були державними або автономними утвореннями, військово-політичними або адміністративними одиницями, територіями нового господарського освоєння і заселення тощо. Внаслідок історичних подій, ряд земель, що знаходилися на окраїні української території, в результаті державного розмежування потрапили до складу сусідніх з Україною держав. Однією з таких земель є Донщина.

Донщина або Область Війська Донського (до 21 травня 1870 офіційно іменувалася Землею Війська Донського) — історична земля донських козаків площею близько 164 600 км², яка знаходилася у басейні середнього і нижнього Дону, межувала на заході із Запорожжям та Слобожанщиною. Основна частина Області Війська Донського знаходилася у Долішньо-Донській низовині, відділеній Східньо-Донецькою грядою від Середньо-Донецької низовини.

Область Війська Донського займала частини сучасних Луганської і Донецької областей України та частини Ростовської, Волгоградської, Воронежської областей і республіки Калмикія в Російській Федерації. Історична назва пов'язана з річкою Дон. Столиця Області Війська Донського з 1571 по 1610 рік розташовувалась на острові поблизу станиці Раздорської, з 1610 по 1637 — в Монастирському містечку (у 6 км від станиці Старочеркаської вниз за течією Дону), з 1637 по 1642 — в Азові, з 1644 по 1806 — в Черкаську (нині станиця Старочеркаська). З 1806 року столицею Донського козацтва є місто Новочеркаськ². Сьогодні до української території входить частина Області Війська Донського, що охоплює схід Донецької і південь Луганської областей.

Наприкінці I тисячоліття територія Донщини входила до складу Хозарського каганату. В X–XI ст. її південну частину почали заселяти слов'яни. У 965 р. князь Святослав здійснив походи на північно-західну частину Хозарії, захопивши фортецю і місто Саркел на Дону.

² *Пірко В.* Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел). — Донецьк, 2003. — 180 с.

В гирлі Кубані утворилося князівство з адміністративним центром в Тмуторокані, торгово-промисловим осередком Білою Вежею на Дону і портом Русія у гирлі Дону.

В XII ст. постійна загроза з боку половців ослаблювала зв'язки Тмутороканського князівства з Київською державою. Більшість слов'янського населення масово поверталось на Русь. Проте частина поселенців залишилася на Подонні й Приазов'ї, де в умовах безперестанної боротьби з тюрками набувала рис півкочових озброєних груп, відомих в XII–XIII ст. під назвою «бродників»³. Цих бродників більшість істориків вважає за попередників козаків, які з'являються в XV–XVI ст. на території півдня України і на південно-східних окраїнах Московщини як військові люди, що в загонах легкої кінноти перебували на службі у сусідніх володарів.

Проблема причетності українських козаків до генези донського козацтва має давню історіографічну традицію. Перші судження з цього приводу з'являються ще в XVIII ст., відколи започатковуються студії з генези донського козацтва. Так, В. Татищев у своїх працях стверджував, що донські верхові козаки — це нащадки порубіжних мешчерських козаків, а низові донці — нащадки п'ятитисячного загону запорожців. Цей загін на чолі з князем Михайлом Вишневецьким ходив у 1570 р. під Астрахань, а повертаючись осів у пониззі Дону, де заснував м. Черкаськ — майбутню столицю Війська Донського⁴. Пізніше з В. Татищевим повністю погодився І. Болтін⁵.

У 1834 р. В. Броневський, ігноруючи вплив українського та тюркського чинників, у своїй праці «Історія Донського війська» стверджував, що донські козаки є «безпосередньо російськими вихідцями, котрі не змішалися ні з первісним населенням Дону, ані з якими іноплеменцями»⁶. На думку видатного історика В. Сухорукова, донське козацтво «склалося початково із втікачів з різних російських, а найбільше українських міст»⁷. Остання думка, безумовно, ближча до істини. Донське козацтво, яке час від часу перебувало на князівський, а згодом на царській службі, формувалося з ініціативних людей різного етнічного походження, становлячи південну охоронну

³ Козлов Д.И. Возрождение казачества: история и современность (эволюция, политика, теория). — Ростов-на-Дону, 1995. — 26 с.

⁴ Татищев В.Н. Лексикон Российской исторической, географической, политической и гражданской. — СПб., 1793. — Ч. II — С. 168–169.

⁵ Болтин И.Н. Примечания на историю древняя и нынешняя России Г. Леклерка. — СПб., 1788. — Т. 1. — С. 221–228

⁶ Броневский В. История Донского войска, описание Донской земли. — СПб., 1834. — Т. 1. — С. 342–343

⁷ Сухоруков В.Д. Историческое описание земли Войска Донского. — Новочеркасск, 1867. — Т. 1 — С. 79–80

лінію проти турків, татар, черкесів. Першим офіційним письмовим джерелом, в якому згадувались донці, є грамота царя Івана Грозного від 3 січня 1570 року про те, щоб отаман Михайло Черкашенін і донські козаки прийняли царського посла Новосильцева, що їде в Царград через Дон та Азов, і «тем бы вы нам послужили..., а мы вас за вашу службу жаловать хотим»⁸. З цього часу донські козаки постійно взаємодіють з царською владою.

У XV ст. між Азовом і р. Ведмедиця утворюються перші поселення козацтва, незалежного від центральної влади. Донці утворили власну військово-суспільну організацію республіканського типу, що називалася Всевелике Військо Донське. Верховною владою донських козаків був Великий Військовий Круг, який розв'язував найважливіші справи — оголошення війни, укладення миру, союзів, обрання військового отамана і старшини.

В 1621 р. московський посол на Дону доповідав у Москву, що запорожці приходять на Донщину групами й поодиночі на стале перебування. Згодом і українське селянство масово переїздило на чорноземні степи Облaсті Війська Донського, які донці, зайняті військовою службою, майже не обробляли. В грамоті польського короля С. Баторія згадується, що запорожці мали зимівники на цій території ще на початку XVI ст.

У другій половині XVI ст. козацькі поселення утворювались вздовж Дону та його притоків (рр. Сіверський Донець, Ведмедиця, Хопер, Бузулук, Жеребець). У XVII ст. сюди бігли розкольники, заселяючи верхів'я Дону. На кінець XVII ст. нараховувалось близько 125 козачих городків. Центрами Донщини були: Розбрати (XVI ст.), Монастирське Містечко (з 1622), Азов (1637–42 рр.), Махини Острів (з 1642), Черкаськ (з 1645), що складався з 11 станиць, у тому числі однієї татарської⁹.

Взаємини між донськими і запорозькими козаками здійснювалися шляхом листування та через послів, виявляючись у взаємній допомозі, спільних походах та частих переселеннях донців на Запоріжжя, а ще частіше — запорожців на Донщину. Область Війська Донського і Запоріжжя мали дипломатичні зносини з сусідніми країнами. Ними цікавилася Москва, яку особливо турбували зв'язки цих козацьких центрів між собою. Як засвідчує ряд документів, ці взаємини переважно були добросусідськими. В 1632 р. донесено в Москву, що між донцями і запорожцями укладено угоду про взаємодопомогу. В 1649 і 1650 рр. Б. Хмельницький звертався з листами до Війська Донського. В 1668 р. на Донщину надіслав грамоту гетьман І. Брюховецький. В ній він писав:

⁸ Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. — Дніпропетровськ, 1994. — С. 602

⁹ Сухоруков В. Историческое описание земли Войска Донского. — Новочеркасск 1867. — Т. 1. — С. 106

«...не прельщайтесь обманчивым московским жалованьем. Остерегаю вас: как только нас усмирят, станут промышлять об искорении Дона и Запорожья». В одній грамоті Війська Донського, висланий 1707 р. на Запоріжжя, йде мова про своєрідну угоду: «Донцы и запорожцы меж себя советовали и души позадавали, чтобы всем вам з нами, войском Донским, быть в соединении и друг за друга радеть единомушно»¹⁰.

На початку 1730-х рр. південно-західні землі донських козаків і східні території Запоріжжя все ще лишалися необхідними степами. У цих місцях не було сенсу встановлювати точних кордонів внаслідок обмалі навіть тимчасових поселень. Після того, як у 1737 р. до складу Російської імперії увійшов Азов і узбережжя Азовського моря до р. Міус, донські козаки почали заселяти північне узбережжя Приазов'я¹¹. Майже одночасно в цьому районі почали з'являтися і запорозькі козаки. У 1734 р. російський уряд дозволив їм заснувати Нову Січ і декларував повернення земель, якими вони володіли раніше. Через те запорозькі козаки пред'явили свої претензії на все північне узбережжя Азовського моря¹².

Внаслідок невизначеності кордону відносини між запорожцями і донцями усе більш загострювалися¹³. У 1743 р. запорозькі козаки силовими методами почали витіснити донських рибалок з земель у межиріччі Темерника та Берди¹⁴.

Юридичною основою для цих дій виступали як норми звичаєвого права — першість і давність появи запорожців на цих територіях, порівняно з донцями, так і законодавчі акти Російської імперії (зокрема, грамоти, що гарантували Війську Запорозькому ті землі, якими вони володіли до 1709 р.¹⁵.)

31 серпня 1744 р. розмежування володінь між цими землями було доручено генерал-лейтенанту фон Штофелю. З вересня 1745 р. йому допомагав у врегулюванні конфліктів підполковник Яків Більс. На початку 1746 р. розмежування земель було завершено. Указом Сенату від 30 квітня 1746 р. затверджувався кордон між запорозькими і донськими козаками. Зокрема, в указі зазначалось: «Оскільки, як від Запорозького, так і від Донського військ на спірні місця, кому вони належать, ніяких письмових документів... не оголошено», тому «щоб надалі в них запорожців з донськими козаками ніяких уже суперечок і сварок не відбувалося..... для того бути між ними, запорозькими і донськими козаками, ... річці Кальміусу кордоном,

¹⁰ *Эварницкий Д.* Источники для истории запорожских козаков. — Владимир, 1903. — Т. 2 — С. 141

¹¹ *Пронштейн А.* История Дона в XVIII веке. — М., 1961 — С. 372–376

¹² *Пірко В.* Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел). — Донецьк, 2003 — С. 158

¹³ *Голобуцький В.* Запорозьке козацтво. — К., 1994 — С. 520

¹⁴ ЦДІАК. — Фонд КМФ-9. — Оп.2. — О.з. № 15.

¹⁵ *Грозовський І.* Право Нової Січі (1734-1775). — Харків, 2000. — С. 64

а від вершини її, прямою лінією навіть до колишньої 1714 р. Російської з Портою Оттоманською кордону, учинити пристойну межу»¹⁶.

Подальші суперечки між сторонами визначались взаємними територіальними претензіями щодо межиріччя Темерника та Берди, боротьбою за контроль над колонізаційними потоками в прикордонних землях і риболовними угіддями південно-східного Приазов'я. Ці суперечки тривали до 1775 р., коли Запорозька Січ була зруйнована, а ці спірні землі були остаточно закріплені за Військом Донським¹⁷.

Низ Дону заселяли переважно українські козаки, на середньому Дону селилися вихідці з московсько-рязанського прикордоння та представники тюркомовних етносів. Найдавніші козацькі укріплені пункти розташовувалися саме у пониззі (Нижні Роздори, Верхні Роздори, Черкаський, Манич), що легко пояснюється постійним військовим протистоянням з турецьким Азовом. Умовна межа між осередками низових і верхових козаків проходила по Верхніх Роздорах. Поділ Області Війська Донського на низовиків і верховиків залишився назавжди.

До 70-х рр. XVII ст. Військо Донське займало значну територію, мало самостійний квазідержавний статус та суттєвий військовий потенціал. Виступаючи важливим фактором геополітики сусідніх держав, воно повною мірою зберігало свій суверенітет. Однак вже в 1671 році воно вперше офіційно було приведене до присяги на вірність цареві. На кінець XVII ст. на території Області Війська Донського нараховувалось близько 125 містечок.

Донці часто повставали в XVII–XVIII ст. Досить згадати повстання під проводом С. Разіна (1670–1671), К. Булавіна (1707–1708), О. Пугачова (1773–1775).

Важливе значення в історії регіону мало повстання донських козаків під проводом К.О. Булавіна у 1707–1708 рр., яке почалося в Шульгінському городку на Айдарі. Повстанню передували конфлікти між донськими і слобідськими козаками. В ході повстання відбулось розмежування населення за політичною орієнтацією. Донських козаків, які відстоювали свої станові привілеї («старое поле»), підтримали запорожці. Слобідські козаки, які теж почали просування на цю територію, воювали проти них у складі каральних загонів¹⁸. Після придушення повстання городки донських козаків по Донцю і

¹⁶ Полное собрание законов Российской империи. Собр.1-е. — СПб., 1830.— Т. XII — С.41

¹⁷ Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. — Т. 1. — К., 1998 — с. 589

¹⁸ Агафонов О. И. Область Войска Донского и Приазовье в дореформенный период. — Ростов-на-Дону: Изд. Рост. ун-та, 1986 — С. 134

його притоках були знищені. На ці землі спрямовується дедалі активніша слобідська і селянська колонізація. Станиця Луганська залишилась на західному кордоні володінь війська Донського.

Після невдалого повстання К. Булавіна 1707–1708 рр. Область Війська Донського втратила рештки самоуправління. Петро I скасував виборність військового отамана, запровадив на Донщині централизоване управління, аналогічне до російських губерній, а згодом на цих землях введено кріпацтво. У військовому відношенні з 1721 р. Військо Донське підпорядковувалося Військовій колегії.

Постійні переселення українського селянства на Землі Війська Донського турбували Москву, і вона намагалася їх припинити. В 1736 і 1740 рр. на Дон були надіслані накази про заборону «малоросіянам» жити в козацьких городках. В 1763 р. наказано переписати всіх «черкасів» на Донщині. Вони виявилися в 232 місцях; одні з них були приписані до станиць і незабаром стали козаками, а інші приписані до місцевих землевласників.

За ревізією 1782 р., закріпачених селян нараховувалося 26 579, з них 96% українців; в той же час за станицями було 7456 українських дворів. За переписом 1811 р., за донськими поміщиками було вже 76 856 селян. Основна маса «станичних малоросіян» була переписана в козаки¹⁹.

Запровадження загальноросійського адміністративно-територіального устрою на теренах Південно-Східної України у другій половині XVIII ст. стало новим етапом у житті регіону, обумовило багато його особливостей, порівняно з іншими районами Росії та України.

На початку XVIII ст. більшість територій Південно-Східної України входили до складу заснованої наприкінці 1764 р. Новоросійської губернії, яка складалася з Єлизаветградської і Катерининської провінцій та Бахмутського повіту²⁰. Після підписання у 1774 році Кючук-Кайнарджійського мирного договору між Росією та Туреччиною до першої відійшли нові землі між Дніпром і Бугом та на узбережжі Чорного моря. У зв'язку з цим територія Новоросійської губернії значно розширилася, що в свою чергу привело до утворення на теренах регіону ще однієї — Азовської губернії. Згідно з указом 1775 р. про Новоросійську та Азовську губернії, загальний центр Азовської губернії тимчасово розташувався у фортеці Белівській на Українській лінії²¹. Землі Війська Донського, що формально увійшли до складу губернії, фактично залишалися автономним утворенням в

¹⁹ Корчин М. Донское казачество. (Из прошлого). — Ростов-на-Дону, 1949 — С. 56

²⁰ Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославская и Херсонская губернии) в XVIII — первой половине XIX в. (1719–1858). — М. : Наука, 1976. — С.129

²¹ Распоряжение о Новороссийской и Азовской губерниях (1775). — Спр. 18337, арк. 221

її межах²². Але приазовські території російський уряд не передав до Землі Війська Донського, утворивши Азовський і Таганрогський повіти, які разом з фортецею Дм. Ростовського та її округом були включені до складу Азовської губернії.

З 1776 р. в межах Новоросійської та Азовської губернії замість тимчасового військово-адміністративного устрою запроваджувалася загальноросійська адміністративна система провінцій та повітових установ²³. Азовська губернія на кінець 1776 р. складалася з Катерининської й Бахмутської провінцій, Торського, Ростовського, Таганрозького та Азовського повітів, Нової Дніпровської лінії, Керчі і Єнікале, а також повітів, утворених на запорозьких землях: Самарського, Кінсьководського, Кальміуського, Барвенковостінського, Протовчанського і Землі Війська Донського²⁴.

Якщо територіально межі губерній не змінювалися до 80-х рр. XVIII ст., то внутрішній поділ значно змінився, тому що статус губерній 1776 р. не відповідав невеликій кількості мешканців краю. З цієї причини у 1778 р. Азовська губернія, за винятком землі Війська Донського, Керчі та Єнікале, була поділена на дев'ять повітів²⁵.

Незважаючи на прагнення уряду якомога швидше заселити цей край (з наданням пільг, великих земельних наділів), населення у Азовській та Новоросійській губерніях продовжувало не вистачати. За положеннями загальноросійського «Учреждения для управления губерний» 1775 р. у губерніях повинно було бути 300–400 тис. осіб чоловічої статі (податного населення), а у повіті — 20–30 тис²⁶. Тому, згідно з наказом від 30 березня 1783 р., ці дві губернії були об'єднані у Катеринославське намісництво²⁷. З колишніх 22 повітів було утворено 15, які були значно більшими за попередні.

У 1775 р. Землі Війська Донського входили до складу Азовської губернії на правах автономії. На початок XIX ст. за даними «Топогра-

²² Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1-ое. — СПб.: Тип. 2-го отд., 1830. — Т. XX № 14252

²³ Редько Ф. О. Адміністративно-територіальний устрій Південно-українських земель в останній чверті XVIII ст. (1775–1796) // Питання історії народів СРСР. — Х., 1967. — Вип. 4 — С. 118–125

²⁴ Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославская и Херсонская губернии) в XVIII — первой половине XIX в. (1719–1858). — М.: Наука, 1976. — С. 206

²⁵ Тимофеенко В. И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII в. — К.: Наукова думка, 1984. — С.219

²⁶ Редько Ф. О. Адміністративно-територіальний устрій Південно-українських земель в останній чверті XVIII ст. (1775–1796) // Питання історії народів СРСР. — Х., 1967. — Вип. 4. — С.130

²⁷ Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1-ое. — СПб.: Тип. 2-го отд., 1830. — Т. XXI. — № 15696

фічного опису» ці землі межували «...на півночі частково з Катеринославською губернією, Слобідсько-Українською, Саратовською та Воронежською губерніями, на півдні — з Таврійською і Кавказською, на сході — частково з Астраханською, і на заході — з Катеринославською губерніями»²⁸.

У 1786 офіційно постала Земля Війська Донського як адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії. За Донським козацьким військом закріплювалася земля, яка передавалася у користування козацьким станицям і безпосередньо козацьким сім'ям.

У 1802 р. тут були утворені Черкаський, Пермський, Донський, Другий Донський, Усть-Ведмедицький, Хоперський, Донецький, Міуський округи та Калмицьке кочів'я, а у 1803 р. Олександр I пожалував Війську землі «...по річкам Єї, Ельбудзі, Кагальнику, Чубурці та Чубуру і суходольних... кордонах до Азовського моря»²⁹.

Межі Війська Донського вперше були затверджені Жалуваною грамотою 1792 р. і зберігалися без змін до 1887 р., коли до території Області Війська Донського було приєднано Ростовський повіт, Катеринославську губернію і Таганрозьке градоначальство.

З виходом у 1835 р. положення і штатів Війська Донського козацтво остаточно перетворилося на замкнутий військовий стан Російської держави. У 1874 р. вийшло нове положення «Об управленіи Войском Донским»³⁰. З 1870 р. Землі Війська Донського отримали офіційну назву «Область Войска Донского». У 1891 р. з'явилося нове «Положение об общественном управленіи станиц казачьих войск», яке майже нічого не змінювало в управлінні Донщини.

На підставі офіційної статистики з 1897 р. в усій Донщині українці становили 28%, донці і росіяни 66,8%; українці становили більшість в Таганрозькому повіті (61,7%), поважний відсоток в Донецькому (38,9%), Ростовському (33,6%), Сальському (29,3%), Черкаському (18,9%) повітах. В дійсності відсотки українців були вищі. Українська етнографічна територія обіймала 3 частини: 1) північ між Донцем і Доном у басейні р. Калитви з м. Міллерове, Чорткове, Морозівське;

2) південно-західні частини Таганрожчини; 3) територія на південь від річок Манича і Сал, яка прилягає до Передкавказзя.

На 1917 р. Область Війська Донського складалася із 134 станиць і 163 селянських волостей. Населення становило 3,52 млн. чол.; з них 42,3% — козаки, 25,5% — корінні селяни.

²⁸ Агафонов О. И. Область Войска Донского и Приазовье в дореформенный период. — Ростов-на-Дону: Изд. Рост. ун-та, 1986. — 182 с.

²⁹ Агафонов О. И. Область Войска Донского и Приазовье в дореформенный период. — Ростов-на-Дону: Изд. Рост. ун-та, 1986 — С.186

³⁰ Пірко В. О. Військово-землеробські поселення на Півдні України у XVIII ст. — Донецьк: ДонДУ, 1993. — С. 172

В ході революційних подій 1917 р. на Донщині виник автономістський рух; було відновлено традиційну козацьку військову організацію і утворено крайовий уряд на чолі з генералом О. Каледіним. Він не визнавав радянський режим влади і оголосив себе найвищою владою.

Нові відносини між Україною і Областю Війська Донського починаються навесні 1918 р. В травні до гетьмана П. Скоропадського прибув надзвичайний посол від отамана П. Краснова з проханням визнати самостійність Донщини. 7 серпня 1918 р. укладено донсько-український договір з визнанням та визначенням кордонів між Україною і Областю Війська Донського³¹.

Кордон встановили між Катеринославською, Харківською і Воронежською губерніями, з українського боку, та Областю Війська Донського, з донського боку, при чому на сході від Маріуполя залишалася за Україною певна смуга території, потрібна для адміністративно-господарської єдності міста. Західна частина Донщини, разом з частиною Донбасу, заселена в більшості українцями, залишилася і далі на території Області Війська Донського. За Директорії взаємини між Україною і Донщиною ослабли.

Упродовж 1917–20 рр. на території Області Війська Донського тривала запекла боротьба з радянськими військовими силами. В травні 1918 р., після звільнення Донщини від більшовиків, було прийнято конституцію «Всевеликого Войска Донского». Навіть після поразки білого руху Область Війська Донського була тереном заворушень і повстань проти радянської влади.

Радянський уряд ліквідував автономію області, позбавив багатьох козаків громадянських прав.

1-й Всеросійський з'їзд трудових козаків, який відбувся у лютому — березні 1920 р. закріпив перехід козацтва на бік більшовицької влади. У цьому ж році уряд РРФСР поширив на Область Війська Донського чинні в державі загальні законоположення про землеустрій і землекористування, чим поклав край існуванню не тільки козацької області на Дону, а й козацтва як стану.

Більша частина колишньої Області Війська Донського в 1920 р. увійшла до складу Донської області, а в 1924 — в Північно-Кавказький край. Таганрозьку округу і частину Донецького і Черкаського повітів прилучено до УСССР, в 1925 р. знову більшу частину їх відділено³².

Радянська влада відкинула всі претензії козацтва на статус окремого етносу чи народності. Але ідея «єдиної козачої держави» — Козакії — активно пропагувалася в середовищі емігрантських козацьких кіл і дістала підтримку в США у законі «Про поневолені

³¹ Краснов П. Н. На внутреннем фронте. — М., 2000. — С. 33–36

³² ЦДАВО України, ф.1, оп.3, спр. 611, арк. 2

народи» (1959 р.). Позиція влади Російської Федерації щодо статусу козацтва суперечлива. За результатами перепису 2002 р. за козаками РФ визнано статус окремого субетносу, але в законі 2005 р. «Про державну службу російського козацтва» цей статус не підтверджено. Козаками визнаються лише члени добровільних козачих товариств. Радикальні козацькі організації в РФ добиваються, однак, визнання окремого «козачого народу» і виявляють претензії також на представництво інтересів козачих товариств Донецької й Луганської областей³³.

³³ Неменский О.Б. Восточнославянский этнический сепаратизм: русины и казаки// Актуальные проблемы Европы — 2009. — №3 — С. 166–174.

ОБЛАСТЬ ВОЙСКА ДОНСКОГО И СЕВЕРНЫЙ КАВКАЗ в нач. XX в.

